

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.23.18>

Volume 9/3

2025 p. 293-315

TÜRK HAMAM KÜLTÜRÜNDE YER ALAN OBJELERİN ZAMANSAL DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A RESEARCH ON THE TEMPORAL TRANSFORMATION OF OBJECTS IN TURKISH BATH CULTURE

Ahmet BAŞKAN*

ÖZ

İnsanların tasarladığı, makinaların kullandığı bir zekâ türü olan yapay zekânın gelişimi pek çok alanda değişimlere yol açmaktadır. Bu değişimler olumlu özellikler barındırdığı gibi riskleri de beraberinde getirmektedir. Yapay zekâ ve suç ilişkisi bu riskli alan içindedir. Bu mesele iki boyutlu olarak ele alınabilir. Birinci boyutta yapay zekâ aracılığıyla işlenen ve yapay zekânın işlediği suçlar yer alırken ikinci boyutta suç takibinde yapay zekânın kolaylaştırıcı etkisi bulunmaktadır. Yapay zekâ, geleneksel suçların yöntemlerini değiştirerek ya da tamamen geleneksel suçların dışına çıkılarak suç işlemeyi kolaylaştırmakta ve suçun doğasını değiştirmektedir. Suçlunun ve mağdurun aynı zaman ve mekânı kullandığı suçlardan ziyade zamansal ve mekânsal birlikteliğin zorunlu koşul olmadığı suçlar ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı yapay zekâ ve suç ilişkisiyle yapay zekânın cezai sorumluluğu meselesini irdelemek ve rutin aktivite teorisinin bu suçları ne şekilde ele alabileceğini ele almaktır. Bu amaçla, çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Yapay zekâ ve suç üzerine yapılan literatür çalışmasında rutin aktivite teorisinin açıklayıcılığı üzerine çalışmaların sınırlı olması ayrıca dijitalleşmenin hız kazanması ve konunun incelenmesinin erken dönemi olması nedeniyle literatüre katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Hamamı, Hamam Objeleri, Tasarım, Dönüşüm, Kültürel Bellek*

ABSTRACT

This study explores the evolution of Turkish bath (hammam) culture from past to present, focusing on the transformation of hammam-related objects in terms of form, function, and material within a design context. Hammams have historically served not only as spaces for cleanliness but also as significant social, cultural, and ritual environments. The research first examines the role and function of hammams in society from the Ottoman era to the present, followed by an analysis of bath rituals

* Dr. Öğretim Üyesi, Amasya Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Endüstriyel Tasarım Bölümü, E-mail: abaskan@amasya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7541-8979, Amasya, Türkiye.

and the associated objects. Items such as basins, stone basins, loincloths, wooden clogs, and soap holders have been reinterpreted over time due to social transformation, modernization, and shifts in design approaches. Adopting a qualitative and descriptive method, the study analyzes both traditional and contemporary sources through literature review and field visits to Turkish baths and bath museums. The research reveals how traditional hammam objects have been adapted within contemporary design practices. It also investigates the relationship between the sustainability of hammam culture and the design transformation of its objects, aiming to construct a design memory rooted in this cultural heritage

Keywords: *Turkish Hammam, Hammam Objects, Design, Transformation, Cultural Memory*

Giriş

Su, dünyanın varoluşundan beri canlılığın yapı taşı olmuştur. Eski çağlardan itibaren insanlar her zaman suya yakın olmuşlar ve yaşamlarına suya göre konumlandırmışlardır. İnsanlık tarihinde su yaşam kaynağı olmasının yanı sıra temizlik ve sağlık açısından da temel bir unsurdur. Her kültürün farklı yıkanma ritüeli olsa da su her zaman vazgeçilmezdir. İnsanlar birçok kültürde iyileşmek, güzelleşmek, temizlenmek ve arınmak için su kaynaklarını kullanmış ve bu su kaynaklarına göre yapılar inşa ederek bir kültür oluşturmuşlardır.

İnsanla suyun buluştuğu, temizlenmek, yıkanmak ve ruhun arınması amacı ile kullanılan kapalı odalar, Antik Çağ Yunan Dünyasında deniz ve nehir kıyılarında bulunan özel mekanlar haline gelmiş, bu mekanlar zaman içinde mimari özellikler kazanarak, hamamların temelini oluşturmuştur (Bozok, 2005, s. 64). Bazı kaynaklarda ise hamam kültürü Sümerlere dayandırılrsa da Anadolu coğrafyasındaki hamamlar Türk Hamamı olarak bilinmektedir (Sami, 2017, s. 1533). Türkler, tarihte yurt tuttıkları yerlerde kendi kültürlerini yansıtan birçok yapı ortaya çıkarmışlardır. Bu çeşitli yapılardan yıkanma mekanları olan hamam özgün değerleriyle tarih sahnesinde yer alan diğer toplulukların hamam/banyolarından birçok yönden farklılaşmaktadır. Anadolu'ya gelen Türklerin beraberinde getirdikleri banyo geleneği Roma ve Bizans geleneğiyle birleşip, İslamiyet'in de emrettiği temizlik kurallarıyla bütünleşince suyun kullanımı yeni bir kültürü, Türk banyosunu ortaya çıkarmıştır. Türk Banyosu daha sonra kurumsallık kazanıp, yıkanılan yer anlamına gelen hamam kelimesiyle de Türk Hamamı olarak kendi geleneğini oluşturmuştur (Yılmazkaya, 2005, s. 15). Temizlik imandan gelir şiarını benimseyen Türk toplumu için de hayatın vazgeçilmez parçası, hemen hemen her yerleşim yerinin olmazsa olmaz mekânlarından olmuştur. Hayata geldiği başlangıç ve ölümle sonlanan bitiş noktası dâhil olmak üzere fiziksel ve ruhsal olarak suyla arınma Türk toplumu için hayatın hemen hemen her özel anında hamamlarda buluşma vardır (Mete ve Şerbetçi, 2023, s. 871).

Türk kültürünün önemli bir yer tutan hamamlar, günümüzde eskisi kadar olmasa da birçok törensel uygulama ve aktivite için kullanılmaktadır. Asıl işlevi olan yıkanmak ve temizlenmek amacı dışında hamamlar annelerin evlenecek yaştaki oğulları için eş adayı beğendiği, yakın komşu sohbetlerinin yapıldığı, bazı meslek gruplarının dönemsel olarak bir araya geldiği; sanat ve edebiyat konularının hasbıhal edildiği, bazen de eğlencelerin

yapıldığı yerler olarak toplumun hafızasında yerini almıştır (Sami, 2017, s. 1534). Tellak, külhanbeyi, natır gibi çalışanları ile özgün bir yapıya sahip hamamlarda önemli olaylardan önce veya sonra törenler düzenlenmiştir. Düğün öncesi gelinlerin düğüne hazırlandığı gelin hamamı, damatların arkadaşları ile birlikte gittiği damat(güvey) hamamı, askere gidecek gençler için asker hamamı, sünnet düğünleri öncesi sünnet hamamı, bir bebek doğduğunda yapılan lohusa hamamı, bebeğin kırk uçurma hamamı, cenazelerden sonra yas tutmak amacıyla yas hamamı gibi önemli olayların öncesinde veya sonrasında törensel bir arınma, yıkanma, temizlenme kültürü oluşmuştur.

Hamamlar, Osmanlı döneminde günlük yaşamda genellikle gündüz kadınlara ayrılmaktaydı. Hem kadın hem de erkekler için ayrı bölümlerden oluşan "çifte hamamlar"ın, kadınlar bölümünün kapısı yan sokağa açılmakta ve rahatlıkla girilip çıkılabilmekteydi. Mahallelerde sadece kadınlar için olan hamamlara "avret", çarşıda erkekler için olanlara da "rical hamamı" denmekteydi (Başa, 2009, s. 209). Günlük kent yaşamı içerisinde kadınların kısıtlı varoluşu nedeniyle hamamlar kadınlar açısından dışarı çıkmak ve eğlenmek için önemli bir aktivite olmuştur. Kadınların sabah erken saatlerden akşam vakitlerine kadar zaman geçirdikleri hamamda günlük olaylardan haberdar oldukları, evlenme çağı gelen oğullarına kız beğendikleri, güzelleşmek için bakım yaptıkları, sohbet ettikleri bir yer olmuştur. Özellikle gelin hamamı olduğunda, kına gecesinden önce düzenlenen organizasyonda börek, meyve gibi yiyeceklerin yenildiği çay, gazoz, şerbet gibi içecekler içildiği, gelinin düğüne hazırlandığı sazlı sözlü bir eğlence tertip edilirdi. Bu gelin hamamının olmazsa olmazı da hamam bohçasıdır. Bohçanın içinde hamam tası, sabun, süslemeli nalın (takunya), gelin için ipek peştamal, hamam beyazı adı verilen pul oyalı tülbent, kese, temiz ve kirli çamaşır için 2 adet küçük bohça, hamam yaygısı, sadece gelinin omzuna atılan ve onu diğer kızlardan ayıran keyfiye (kare formulu dokuma), baş, gövde ve bacaklar için hamam havlusu, peşkir (el havlusunun küçüğü) ve tel sırma işli havlular bulunurdu (Gökbel, 2019, s. 60). Hamam bohçasında yer alan bu objelere ek olarak sabunluk, kese, lif şerbetlik, killik, gülabdan, buhurdan gibi hamamlarda kullanılan aksesuarlar vardır. Bunların haricinde hamamlarda kullanılan kurna, musluk, mermer ve seramikler gibi hamamın mimari elemanı olan birçok objede vardır. Türk hamamı tüm bu kültürüyle ve kültürel objeleriyle yıllardan beri kuşaktan kuşağa aktarılmış, gelişmiş ve günümüze kadar ulaşmış, günümüzde de korunmaya değer kültür varlığına dönüşmüştür.

Türk hamam kültüründe kullanılan hamam objeleri, işlevselliklerinin yanı sıra estetik açıdan bir zanaat ürünü olarak oldukça özenle üretilmişlerdir. Metal taslar, işlemeli peştamallar, havlular, el yapımı sabunlar ve oyma detaylara sahip kurnalar, dönemin sanat anlayışını ve zanaatkârlık becerisini yansıtmaktadır. Modernleşme sürecinde Türk ev mimarisindeki dönüşümler ile her evde bir banyo olması ve her evin suya ulaşımı sonrası hamamların kullanımı da gün geçtikçe azalmıştır. Türk kültüründe hamamın önemi azalsa da günümüzde kültürel bir varlık olarak değerini korumaktadır. Ritüel olarak birçok hamam ritüeli günümüzde uygulanmasa da halen gelin hamamı gibi bazı ritüeller devam etmektedir (Kasapoğlu Akyol, 2020, s. 697). Temizlik ve yıkanmanın yanı sıra şifa bulmak

açısından da hamamlar halen toplum tarafından önemli görülmekte ve kaplıcalar, hamamlar sık sık ziyaret edilmektedir. Bu açıdan da geleneksel hamamların yanı sıra turistik değer olarak da spa ve wellness olarak bir dönüşüm de gerçekleşmektedir. 5 yıldızlı oteller, termal turizm bölgeleri gibi yerlerde de Türk hamamı turistik açıdan değer kazanmıştır. Hamam kültüründeki bu değişim ile birlikte hamamlarda kullanılan objelerinde kullanımı da gün geçtikçe azalmıştır. Toplumlar kimliklerini korumak ve devam ettirmek için mutlaka sahip oldukları kültürün muhafazasını sağlayan, kuşaklar arası aktarımını gerçekleştirerek ona süreklilik kazandıran ve gerektiğinde yeni koşullara ayak uydurmak adına güncellenebilen bir belleğe ihtiyaç duyarlar (Akın, 2018). Bu açıdan da el sanatlarının endüstriyel üretim karşısındaki yok olma tehlikesi, modern yaşam pratikleri ve kültürel hafıza aktarımının kaybolması gibi etkenlerle değerlendirince hamam objelerinin tarihi, estetik ve sanat değerlerinin korunması kültürel bellek açısından önemlidir. Bu çalışma da çoğu hamam objesinin kayboluş sürecinde, tekrar yorumlanarak endüstriyel olarak üretilen hamam objelerinin biçim, malzeme, işlev ve estetik değerlerinin tasarım açısından karşılaştırılarak, Türk Hamam Kültürünün kültürel bellek mirası olarak korunmasını amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan hamam kültürünün korunması ve yaşatılması kapsamında Türk Hamamında yer alan el sanatlarıyla üretilmiş objelerin endüstriyel olarak yeniden üretilmesi tasarım boyutunda betimsel yöntem ile incelenmiştir. Hamam objeleri ile ilgili literatür incelenmiş, hamam müzelerinde yer alan objeler ile günümüzde hamamlarda kullanılan objeler karşılaştırılmıştır. Hamam objelerinin günümüze yansımaları hamam vurgusu yapan ürünler, koleksiyonlar ve setler olarak araştırılmış ve tasarım yönünden incelenmiştir. Yapılan araştırmalar ve incelemeler sonucunda hamam objelerinin geçmiş örnekleri ile günümüz örnekleri karşılaştırılarak betimlenmiştir.

Araştırmada özellikle Osmanlı dönemine ait Türk hamamlarında kullanılan geleneksel hamam objeleri (tas, ibrik, kese, buhurdanlık, kildenlik nalın gibi) ve bu objelerin biçim, işlev ve malzeme olarak geçirdiği değişimler analiz edilmiştir. Ayrıca modern yaşam pratiklerinin ve günümüz hamam yaklaşımlarının, geleneksel hamam objeleri üzerindeki etkileri değerlendirilmiş ve günümüzde bu hamam objelerinin yeniden yorumlanması incelenmiştir.

HAMAM OBJELERİ

Hamamlarda kullanılan objeleri incelemeden önce hamamları tanımlamak gereklidir. Hamamlar, doğal sıcak suyla veya ısıtma sistemi kurularak ısıtılan hamamlar olmak üzere ısıtma biçimine göre ayrılırlar. Doğal sıcak su kaynağı üzerine inşa edilerek ısıtılan hamamlar genellikle kaplıca olarak adlandırılır. Türk hamam kültürünü anlayabilmek için hamamların yapısını incelediğimizde hamamların belli başlı mimari özellikleri vardır. Yer döşemesi ve duvarların içinden geçen kanallarla ısıtılan hamamların yapısı soyunma yeri,

aralık, soğukluk, sıcaklık ve hamamın ısıtma bölümünün olduğu külhan olarak sıralanmaktadır (Özgen, 2016, s. 115).

Camekân-camegâh olarak da adlandırılan soyunmalık bölümü hamama gelen kişilerin hamama geldiklerinde kıyafetlerini değiştirmeleri ve hamam sonrasında da dinlenebilecekleri bir bölümdür (Yılmaz vd, 2021, s. 46). Geçmişte bu bölüm hamama gelen kişilerin yaygılarını (hamam döşemesi, hamam kilimi) sererek oturduğu, peştamallarını kuşandığı, sokak kıyafetlerini bohçaladığı, yıkama işlemi bitince dinlendiği, müşterilerin serinlemek için ayran ve aromatik sular gibi soğuk içecekler ve nargile içtiği yerdir (Köprülü, 2002; Tali, 2023). Ilıklık veya soğukluk denilen bölüm isminden de anlaşılacağı gibi ani sıcaklık değişimlerine maruz kalmamak için vücudun değişen sıcaklığa hazırlama bölümüdür. Burada halvetler, dinlenme yerleri, masaj yerleri, tıraşlık ve tuvaletler de yer alır. Duvarlarının etrafında alçak mermer sedirlerin bulunduğu ılıkılık zamanla Osmanlı Hamamlarında küçülmüştür (Yaman, 2010). Burada Sıcaklık bölümü ise hamamın en sıcak bölümüdür. Bu bölümde yıkanma eylemi gerçekleştirilir. Mekânın köşelerinde yer alan, kapıları olmayan küçük yıkanma hücrelerine halvet, bu hücreler arasında kalan genel yıkanma nişlerine ise eyvan denir (Yaman, 2010). Bu bölümün ortasında ısıtmalı hamamlarda genellikle göbek taşı bulunurken, kaplıca gibi doğal sıcak su ile ısınan hamamlarda ise havuz bulunur.

Hamama gelen müşteriler soğukluk, ılıkılık, sıcaklık bölümlerinde işleve göre farklı farklı eşyalar kullanmaktadır. Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan hamamlar, toplumun büyük bir çoğunluğu tarafından kullanılır ve sosyo-kültürel olarak insanların birbiriyle iletişime girdiği alanlardır. Bu nedenle hamam ritüellerinde kullanılan objeler de büyük önem taşımaktadır. Bakır, pirinç, gümüş, seramik gibi hammaddelerden yapılan objeler hamam süresince oluşan ihtiyaçları karşılamak amacıyla estetik ve işlevsel olarak üretilmişlerdir. İşlevsel değerlerinin yanında sosyal statüyü de belli eden bu objeler Türk kültür tarihinin de önemli parçalarındandır. Kültür varlıklarının korunması gerekliliğinden yola çıkarak sadece hamam kültürünün değil, bu objelerinde hem geleneksel sanatların korunması hem de Türk kültürünü yansıtmaları bakımından ele alınarak üretilmesi gerekmektedir.

Geçmişte sosyal yaşam içerisinde önemli bir yere sahip olan hamamlar günümüzde de önemini korumaktadır. Günümüzde hamamlar eskisi gibi sosyal yaşamın içerisinde yer almasa da halen bazı yerlerde gelin hamamı gibi gelenekler devam ettirilmektedir. Ev yapıları değişerek bir şekilde her evde sıcak su ve banyo olsa da ülkemizin her şehrinde mutlaka hamam veya kaplıca bulunmaktadır. Hamamların turistik öneminin de anlaşılmasıyla günümüzde hamamlar daha çok sağlık ve rahatlamak için tercih edilmeye başlanmıştır. Yurtdışındaki banyo örneklerinin de etkisiyle birçok farklı ihtiyaç karşılanmaya başlamış ve sıcak soğuk havuzlar, sauna, spa, aromaterapi, masaj salonları, çamur banyoları gibi eklentilerle hamamlar turistik tesislere dönme eğilimi gösterse de Türk hamamı kültürü devam etmektedir. Türk hamamı kültürü, sadece bir temizlik ritüeli değil; aynı zamanda sosyal, kültürel ve estetik değerlerin iç içe geçtiği bir yaşam pratiğidir.

Bu kültür, yüzyıllar boyunca farklı dönemlerin toplumsal yapıları, yaşam tarzları ve teknolojik gelişmeleri doğrultusunda evrilmiş; bu evrim, kullanılan objelere de doğrudan yansımıştır.

Geçmişte kullanılan birçok hamam objesi günümüzde artık üretilmemektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi de hamam bohçalarının artık günümüzde var olmamasıdır. Türk Kültüründe evlilik öncesi önemli bir yere sahip olan çeyizlerde yer alan bu hamam eşyaları artık günümüzde yerlerini banyolar için çeyiz eşyalarına bırakmışlardır. Takunyalar, nalınlar, hamam tasları gibi birçok obje artık günümüzde çeyizlerde yer almamaktadır ve el sanatları olarak kültürel bellek mirasından silinmektedirler. Endüstriyel üretimin hızla artması ve kolaylaşması, el sanatlarının yok olmasını hızlandırırken geçmişte önemli değere sahip eşyaların da önemini yitirmesi sadece hamam kültürünü değil günümüz el sanatlarını ve zanaatlarını da tehdit etmektedir.

Hamam bölümlerini açıklamasından sonra hamama gelen müşterilerin eylem sırasına kullandıkları hamam objelerini incelersek, ilk olarak hamama gelen müşteriler hamamın soyunmalık bölümünde kıyafetlerini çıkarıp peştamal ve terliklerini alırlar.

-Peştamal

Peştamal hamam kültürünün olmazsa olmaz eşyalarından birisidir. Bölgesel olarak tekstil üretim tekniklerine göre biçim olarak değişiklikler gösterse de hamam peştamalinin iki farklı kullanım amacı vardır. Bunlardan biri hamamda yıkanırken veya dinlenirken örtünme, diğeri de kurulanmaktır. Yıkanırken kullanılan peştamala su peştamalı, yıkanma işlemi bitip ıslak olanın çıkartılmasından sonra örtünmeye devam etmek için kuşanılana çıkma adı verilir (Yılmaz, 2013, s. 177). Geçmişte peştamallar genellikle pamuktan yapılırken, çıkma olarak kullanılan peştamallar pamuk olanların yanı sıra ipek olanları da tercih edilirdi (Deniz ve Kocakaya, 2020). Günümüzde ise peştamallar pamuk, keten ve bambu olarak üretilmektedir. Biçim yönünden ise hamamlarda kullanılan peştamallar ise genellikle pamuktan ve standart kırmızı veya mavi renklere sahip standart desenlere sahiptir. Günümüzde ise çıkma olarak isimlendirilen peştemalin yerini havlular almıştır. Havluların kurulatoryıcı özellikleri ve yumuşak dokusu sebebi ile peştamal yerine tercih edilmektedir. Resim 1’de geçmişte kullanılan peştamallar ile günümüzdeki peştamal ve havlular bir örnekle karşılaştırılmıştır.

Resim 1. (a) Eskişehir Hamam Müzesi, (b) Günümüz Hamam Peştamallerine Bir Örnek

Geçmişte kullanılan peştamallar el dokuması, işlemeli ve ipek gibi değerli kumaşlar olarak tercih edilirken, günümüzde hamamlarda kullanılan peştamallar standart desenli, herhangi bir işlemesi olmayan sıradan objelere dönmüşlerdir. Kıyafetlerini çıkaran kullanıcılar peştamallarını alarak yıkanmak amacıyla sıcaklık bölümüne geçerlerdi.

Günümüzde hamamlarında peştamallar hala güncelliğini korumaktadırlar ve hala birçok hamamda tercih edilmektedirler fakat müşterilerin tercihinine göre mayo şort kendileri getirip kullanabilmektedirler ya da hamam işletmesinden mayo şortlarda temin edilebilmektedir. Burada günümüz peştamallarına bir not düşmek gerekirse, peştamalin turistik bir objeye dönüşmesi ile birlikte peştamallarda işlevsel açıdan hamamlar değil banyo ve plajlar için de kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle birçok tekstil firması da farklı renk, desen ve malzemede peştamallar üretmektedir.

-Takunya-Nalın

Takunyalar üst kısmı deriden alt kısmı ahşaptan yapılan yüksek tabanlı terliklerdir. Takunyaya benzer bir diğer terlik türü de nalınlardır. Nalın genellikle şimşir, abanoz vb. sert dokulu ağaçlardan tek parça halinde oyularak yapılır. Kişiye özel ölçü alınarak yapılmayan takunyalar, kadınlar için 23 ve 25 cm'lik, erkekler için 26 ve 27 cm'lik kalıplar kullanılarak üretilirdi. Sağ ve sol ayaklar için ayrı kalıplar yoktur (Taş, 2017). Nalının altı iki ayaklı bir köprüyü andırırdı. Özellikle eski hamam nalınlarda alt kısım dar ve uzun bir balta biçiminde oyulurdu. Nalınlara yüksekliği 6-15 cm arasındaydı. Üzeri sedef mercan kakmalı, sırma, sim, inci, ayna kırıkları ya da gümüş tellerle işlenirdi (Taş, 2017). (Resim 2 (a))

Günümüzde hamamlarda takunya veya nalın kullanımı neredeyse kalmamıştır. Günümüzde genellikle hamama gelenler ilk önce ayakkabılarını çıkarıp terliklerini almaktadırlar. Artık günümüzde plastiğin çok yaygınlaşması ve çok sayıda kolayca üretilmesi nedeniyle takunya yerine plastik terlikler tercih edilmektedir. (Resim 2 (b)) Estetik görünümünden uzak olsalar da kaydırmazlık özelliği, ucuz olması, çabuk kuruması gibi nedenlerden tercih edilmektedirler. İşlev olarak terlikler takunya ve nalınlara göre temizlik ve üretim kolaylığına sahip olsalar da estetik olarak mercan kakmalı, gümüş tel işlemeli gibi el işçiliğine sahip takunya ve nalınlara Türk el sanatlarının önemli örneklerinden olabilirken hamamlarda kullanılan terlikler herhangi bir estetik değerden uzaktır (Şekil 2).

(a)

(b)

Resim 2. (a)II. Bayezid Türk Hamam Kültürü Müzesinde Sergilenen Hamam Objeleri(istanbul.edu.tr, 2025) (b) Günümüz Hamam Terliklerine Bir Örnek

Hamamda peştemalini bağladıktan sonra kişi terliklerini de giyerek hamamın sıcaklık bölümüne geçer ve burada hamam yaygısı üzerine göbek taşını serer ve terlemeye başlar ve kese için vücut hazırlanır. Sonrasında hamam görevlisi tarafından bir kurna başında keselenir sonra sabunlanarak köpük banyosu yaptırılır. Köpük banyosundan sonra hamam tasları ile köpük temizlenir ve en son olarak da masaj yapılır.

-Hamam Tası

Hamam tasları da gümüş, bakır ya da pirinç malzemelerden üretilir, genellikle kabartmalı bir görünüme sahip, üzerinde Anadolu motiflerinin hâkim olduğu bitkisel, hayvansal şekiller bulunan kaplardır (Deniz ve Kocakaya, 2020). Hamam tasları, hamam metal objeler arasında üretimi en fazla yapılmış olan ve yıkanma esnasında hamam kurnasından su alıp dökmek için kullanılan, ağız kısımları geniş, orta kısımları genelde göbekli objelerdir. Çocuk hamam tasları, kına, rastık ve şifa tasları, kadın ve erkeklerin kullandıkları daha büyük taslar gibi çeşitleri bulunan tasların boyutları genel olarak 11.5 cm. ile 27.cm. arasında değişmektedir (Kalyoncu, 2021). (Resim 3)

Resim 3. Eskişehir Hamam Müzesi Hamam Tasları

Günümüz hamam tasları ise plastik veya paslanmaz çelik malzeme tercih edilmektedir. Resim 3'te görüleceği gibi estetikten uzak ama kurnadan su alıp dökme işlevini yerine getiren ürünler tercih edilmektedir. Kültürel bellek açısından düşündüğümüzde ise zanaat ürünleri olan işlemeli, bezemeli el işçiliğine sahip taslar günümüzde bakırcılar ve gümüşçüler tarafından üretilse de amacına uygun olarak hamamda veya yıkanırken

kullanılmamakta bir süs objesi olarak tercih edilmektedir, ayrıca çocuk hamam taşı, şifa taşı, kına taşı gibi özel amaçlarla üretilen tas çeşitleri de kullanılmadığı için yok olmaktadır.

Günümüz hamamlarında hamam taşı olarak ise birçok hamamda plastik taslar veya paslanmaz çelik taslar tercih edilmektedir. Resim 4'te görüleceği gibi estetikten uzak ama işlevsel ürünler tercih edilmektedir.

Resim 4. Günümüzde Hamamlarda Kullanılan Hamam Taslarına Bir Örnek

-Kese ve Sabunluk

Kese, bez şeklinde ya da doğal lif kabağından işlenerek elde edilen gözenekli özelliği sayesinde vücuttaki kirleri ovarak çıkarmak için kullanılan kumaş türü malzemedir. Yıkama sırasında ise geçmiş yıllardaki gibi kese ve sabunlanma devam etmektedir. Hamam çalışanı olan tellaklar ve natırlar müşterileri keseleyip, kirden arındırdıktan sonra sabunlayıp yıkarlar. Günümüzde de bu adet devam etmektedir. Tellak veya natır tarafından keselenmek istemeyen müşteriler ise kendi kese, sabunluk ve sabunlarını getirmektedirler. Biçimsel olarak ve işlevsel olarak keselerde yıllar içinde bir değişiklik olmamıştır. Sadece üretim biçimi olarak el dokuması keseler yerine hazır üretim keseler daha çok satılır ve kullanılır olmuştur. Sabunluk ise Türk Kültüründeki çeyiz geleneği ile geçmişten günümüze her ailede olan bir objedir, kolay örülebilir olması ve yün ipliklerden üretilmesi sabunluğun günümüzde de geçmişten gelen geleneğini sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Günümüzde çeyiz geleneğinin azalması ve plastik olarak üretilen liflerin kolay ulaşılabilir olmasıyla da sabunluklar yerine hazır liflerin tercih edildiği de gözlemlenebilmektedir (Resim 5).

Resim 5. Günümüzde Kullanılan Kесе ve Sabunluk Örnekleri

-Kirdenlik

Kirdenlik, içinde hamamda kullanılacak olan lif, kese, sabun gibi malzemelerin hamama götürüldüğü pirinç ya da bakır malzemeden yapılmış kapaklı kutulardır (Tufan, 2006: 59). Tufan, Ö. (2006). „Hamam Malzemeleri“, Hamam, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı. Hamam kazanı da denilen bu objelerin asıl işlevi hamam eşyalarının taşınmasıdır. Genellikle altı delik olup suyun süzülmesi sağlanmaktadır. Çapları 17 cm. ile 44 cm. arasında değişen bu kaplar (Kalyoncu, 2021) günümüzde artık kullanılmamaktadır. Bu kazanların altı delik olmayanları su taşımak için veya üzerine oturulmak içinde kullanılırdı. Kazıma, kabartma gibi teknikler kullanılarak bezeme yapılan kirdenliklerde geometrik, yazılı, bitki desenli ve şerit bordürler, armalar, bazı örneklerinde yazılı dekorlamalar görülmektedir (Resim 6).

Resim 6. (a) Eskişehir Hamam Müzesi Kirdenlik (b) Kirdenlik (Kalyoncu, 2021)

-Kildence (Sabunluk)

Türk hamam kültüründe önemli bir yere sahip olan kildence bazı yörelerde kildan veya kildanlık olarak da geçmektedir. Kildence içine sabun, kese, sabunluk gibi eşyaların konulduğu genellikle bakır ve pirinçten yapılan nadiren gümüşten yapılan kapaklı bir kutudur. Kildence ismi geçmiş yıllarda kilin bir temizlik malzemesi olarak kullanılmasından gelmektedir. Bu kutular genelde kutunun içinde su birikmemesi için delikli olarak tasarlanmaktadır, fakat kilin bir miktar su ile karıştırılarak kullanılması nedeniyle de deliksiz olanlar da mevcuttur. Biçimsel olarak incelediğimizde yükseklikleri 4 cm. ile 23 cm. arasında değişmektedir. Formları genel olarak ovaldır. Üst kapakları menteşe ile alt gövdeye bağlanmıştır ve bir sürme ile de kutuların kilitlenmesi sağlanmıştır. Kildencelerin geç örneklerinde daha küçük ve dikdörtgen, kare, yuvarlak formlarda metal kutular kullanılmaya başlanmıştır (Kalyoncu, 2021). Kildencelere farklı türlerde bezemeler, oymalar, kabartmalar veya yivler kullanılarak estetik bir değer katılmıştır. Günümüzde ise bu objeler artık üretilmemektedir. Kültürel bellekten izleri zamanla silinmektedir.

Resim 7. Kildence/Kildanlık Örnekleri

-Hamam Süs Malzemeleri

Hamam süs malzemeleri müşterilerin kişisel bakım için kullandıkları eşyalardır. Bu eşyalar genellikle erkekler için makas, ustura, tarak, fırça, tas gibi eşyalardan oluşan tıraş takımları, kadınlar için sürmedan, ayna, tarak, ponza taşı gibi eşyalardır. Bu eşyalar işlevsel olarak kullanım amacına hizmet eden ürünler olsa da biçimsel olarak, estetik olarak, malzeme olarak birbirlerinden çok farklılıklar göstermektedirler (Resim 8). Günümüze gelirse ise erkekler için tıraş hamamda tıraş olmak gibi bir alışkanlık kalmamıştır. Bu nedenle tıraş takımları gibi eşyalar kullanılmamaktadır. İhtiyaç dahilinde ise kullan at olarak üretilmiş tıraş eşyaları kullanılabilir. Kadınların ise genellik süslenmek amacıyla bulundurdıkları bu eşyalar yine ayna tarak gibi el işçiliği ile pirinçten, gümüşten üretilmiş eşyalar yerini endüstriyel üretim süreci ile kadınların gündelik hayatta kullandıkları aynı işleve sahip ürünler kullanımı tercih edilmemektedir.

Resim 8. Eskişehir Hamam Müzesi

Yıkanma sonrası ise tekrar soğukluk kısmına gelir ve burada dinlenilir ve vücut hamamdan çıkmaya hazırlanır. Bu bölümde erkekler nargile, kahve veya soğuk içecekler içerlerdi. Bu dinlenme sırasında genellikle obje olarak leğen ve ibrik takımları, güzel koku yayması için buhurdanlıklar, gül suyu ikramı için gülabdanlıklar veya şerbetlikler kullanırdı. Son olarak bu bölümde hamam misafirleri kıyafetlerini değiştirir ve hamam bohçalarını toparlar ve hamamdan ayrılırlardı.

-Leğen-İbrik

Leğen ve ibrik Türk Kültüründe geçmişte sosyal yaşam bağlamında önemli bir yere sahiptir. Sadece hamamlarda değil evlerde de el yüz yıkamak, abdest almak gibi amaçlarla kullanılırdı. Hamamlarda ise genellikle yıkanma bittikten sonra soğukluk kısmına geçildiğinde abdest almak için kullanılırdı. Malzeme olarak bakır, pirinç, gümüş altın gibi birçok farklı metal malzemeden yapılmasının yanı sıra cam, seramik ve porselen ve örnekleri de mevcuttur. Biçimsel olarak incelediğimizde de suyun depolandığı şişkin bir alt kısma ve ince bir boyuna sahip bir gövdesi vardır. Bu gövdeden suyun akıtılması amacıyla uzun ince bir emzik ve ibriği tutmak için kavisli bir tutamağa sahiptir. Aynı zamanda kapaksız olanları da mevcut olmasına rağmen genellikle açılıp kapanır bir işleve sahip kapaklı bir yapıya sahiptir. Farklı malzemelerden yapılması nedeniyle de birçok farklı işleme tekniği ile bezeme yapılmış örnekleri mevcuttur. Osmanlı döneminde neredeyse her evde bulunması nedeniyle de bir gösteriş objesine de dönüşmüştür. Bu nedenle çok estetik açıdan değerlendirildiğinde detaylı ve değerli işlemlere de sahip ibrik örnekleri mevcuttur. Leğenler ise ibrikle bir takım olması nedeni ile benzer süslemeler sahiptir. İşlev olarak da leğenler ibrikten dökülen suyu depolama amacına sahiptir (Resim 9'da 1800'lü yıllarda yapılmış bir resimde yer alan leğen ibrik takımı ve günümüze gelen bir leğen ibrik takımı).

Günümüzde ise her evin suya ulaşımı sağlanması, banyo ve tuvaletlerin geçmişe göre birçok kullanım kolaylığı sağlaması sayesinde artık leğen ve ibrik takımları kullanılmamaktadır. Leğen ve ibrik takımları günümüzde artık dekor ve süs olarak kullanılmaktadır, bu nedenle yine geçmişte olduğu gibi el işçiliğine sahip sanatsal ürünler üretilmekte ve satılmaktadır (Resim 10).

Resim 9. Soğuklukta Çubuk Tutturerek Dinlenen Kadın (Camile Rogier/1810-1896) (Özgen, 2016) ve Leğen İbrik Örneği

Resim 10. Seramik ve Cam Üzeri İşlemeli Günümüz İbrik Örnekleri (İbrik Örnekleri, 2025)

-Buhurdan ve Gülabdan

Kelime, “tütsülük” anlamına gelmekte olup, aslı “bâhûrdan” kelimesine dayanmaktadır. Arapçada, yakılınca güzel kokulu dumanlar çıkaran tütsü maddelerine verilen “bâhûr” ismi, Farsçadan “-lık” anlamına gelen “-dan” ekini alarak, Osmanlıcaya buhurdan olarak geçmiştir (Erdem,1992). Hemen her toplumun dini ritüellerinde yerini bulan duman, farklı zamanlarda farklı malzemelerin yakılması ile elde edilmiş ve bu yakma işlemi için kullanılan kap formları da çeşitlenerek, litürjik bir malzeme olarak değer kazanmıştır (Geyik Karpuz ve Duran, 2019). Buhurdanlar Türk Hamam Kültüründe de misk, öd ağacı, sandal ağacı gibi farklı malzemeler yakılarak tütmesiyle hamamda etrafa güzel koku yayması amacıyla sıklıkla kullanılmıştır. Günümüzde ise hamam kültüründe kullanımı kalmamıştır (Resim 11 (a)).

Gülabdan ise hamamda yıkanıldıktan sonra cemagah bölümünde dinlenilirken gül suyu ikramında kullanılmaktadır. Genellikle alt kısmı şişkin üst kısmı uzun ince formda olan gülabdanların uç kısmında bulunan küçük deliklerden gül suyu dökülerek ikram edilirdi. Malzeme olarak pirinç, bakır, tombak gibi malzemelerden üretilir ve malzemeye göre çeşitli süslemeler ve bezemeler yapılırdı. Gülabdan kullanımı yine hamam kültüründe yok olmuştur fakat evlerde kullanılabilmektedir (Resim 11 (b)).

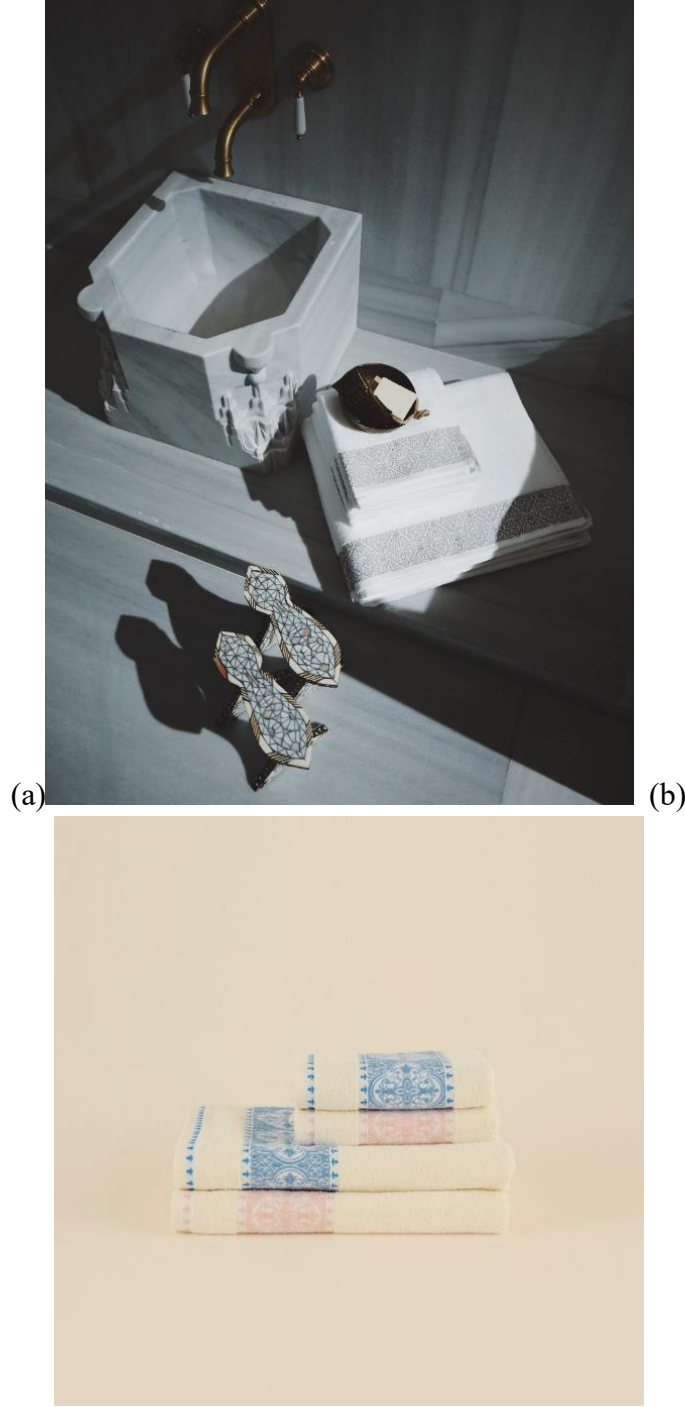
Resim 11. (a) Buhurdan (Kalyoncu,2021) , (b) Gülabdan (Ayhan, 2014)

-Havlu

Türk hamam kültüründe yıkanma sonrası ıslak peştemaller bırakılır ya kuru peştemallara sarılıp soğukluk bölümüne geçilir ya da havlulara sarılıp soğukluk bölümünde dinlenilir. Hamamda kullanılan havlular bel, sırt ve baş olmak üzere 3 parça olarak kullanılır. Havlular hamamda yıkanma sonrası süren terlemede teri emmesi amacıyla kullanılır. Geçmişte havlular tel sıra işleme, oya gibi süslemeler yapılarak estetik bir değerde katılırdı. Resim 12’de görülebileceği gibi Amasya Kumacık Hamamında müşterilere verilen havlular sıralanmıştır. Birçok hamamda yıkanma sonrası havlu kullanımı devam etmektedir. Hamamdaki havluları kullanmak istemeyen müşteriler ise kendi havlularını getirip kullanmaktadır. Hamamların turistik bir değer kazanması ile hamam havluları da ayrıca önem katmıştır. Birçok tekstil firması hamam konsepti adı altında hamam havlu setleri üretmekte ve satışa sunmaktadır, Resim 13 (a)’da görülebileceği gibi ünlü moda tasarımcısı Hussein Chaylayan tarafından tasarlanan havlu takımı da Zeyrek Çinili Hamam tarafından satışa sunulmaktadır (Resim 13).

Resim 12. Amasya Kumacık Hamamı

Resim 13. (a) Hussein Chalayan Tasarımlı Havlu Takımı (zeyreckinilihamam.com, 2025), (b)Hamam Havlu Takımına Bir Örnek

Kadınların hamamlarda yıkanmanın yanı sıra kendilerine bakım yaptıkları için hamamda kalma süreleri daha uzundur. Özellikle gelin hamamı gibi ritüellerde kadınlar yıkanma eyleminin yanında eğlendikleri ve getirmiş oldukları börek, sarma, meyve gibi yiyecekleri yedikleri için tef, cümbüş gibi enstrümanlar, tepsi, çanak çömlek gibi yiyecek kapları kullanılırdı.

Günümüzde ise gelin hamamları tekrar popüler olmuş ve birçok hamam bu konseptte uygun hamam etkinlikleri düzenlemektedir. Hamam kültürünün yaşatılması aynı zamanda hamamların ekonomik olarak yaşamını sürdürebilmesi adına bu etkinliklerin benimsenmesi önemlidir.

Hamamlarda konsept olarak sunulan bu etkinliklerde, gelin hamamı düzenleyenlerin getirmesi gerekenler ise geçmiş yıllara göre ritüeller günümüze uyarlanarak hamam eşyalarının bazıları farklılıklar göstermektedir. Bir hamamın internet sayfasında yer alan getirilmesi gerekenler listesinde; peştamal, havlu ve kese takımı, terlik, sabun, şampuan, banyo lifi, duş bonesi, kına yapmak isteyen olursa kına malzemeleri, krem ve nemlendirici ürünler, makyaj malzemeleri, kıyafetler, takı ve aksesuarlar (fotoğraf çekimi için), müzik ve eğlence için hoparlör veya enstrüman, atıştırılacak ve yiyecekler olmak üzere getirilmesi gerekenler sıralanmıştır. Hatta bazı hamamlar veya oteller bu eşyaların bazılarını hamam bohçası olarak müşterilerinin alımına sunmaktadır. Resim 14’de görülebileceği gibi kitsch olarak adlandırabileceğimiz uygulamalar da mevcuttur. Geçmişte bu etkinliklerin sosyal açıdan gelin ve kaynananın kaynaşması, gelinin gelin gideceği aileyle dayanışma içine girmesi açısından önemliken günümüzde tamamen eğlence amaçlı olması bu ritüelin sosyolojik olarak dönüşümünü gösterse de bir kültürün yaşatılması açısından önemlidir.

Resim 14. Günümüz Gelin Hamamı Konseptleri

Tartışma

Hamam objelerinin tasarımsal açıdan değerlendirilmesi sonucu gündelik hamam kültüründe objelerin geçmiş yıllardaki üretim sürecindeki özen artık yerini, seri üretime ve plastiğe bıraktığı söylenebilir. Ekonomik olarak tercih edilen bu ucuz ve erişimi kolay olan bu plastikler hamamların işlevselliği gereği gerçekleşmiştir. Geleneksel motifler ve süslemelerin endüstriyel üretime uyarlanmasıyla bir basitleşme süreci başlamıştır. Oyma motifler, bakır, pirinç işleme üzerine geleneksel el sanatları yerini plastiğe, ucuz altın kaplama süslere bırakmıştır. Kültürel anlamdan uzak, marketlerde satılan sıradan banyo aksesuarları, geleneksel bir setin parçasıymış gibi hamam seti adı altında pazarlanmaktadır.

Gündelik hamam yaşamındaki kitch estetiğinin yükselişinin aksine hamam kültürüne atfedilen değerin artışı ucuz ve kalitesiz hamam objelerinin üretiminin yanında endüstriyel

olarak kaliteli ve özenli hamam objelerinin üretilmesine neden olduğu da söylenebilir. Günümüzde geçmişe yönelik nostaljiye duyulan ilgi ile bir geri dönüş gözlemlenmektedir. Geleneksel hamam objeleri, yalnızca işlevsel bir amaçla değil; aynı zamanda dekoratif ve kültürel birer simge olarak da yeniden kullanılmaktadır. Bu durum, objelerin yalnızca biçimsel değil, aynı zamanda anlamsal bir dönüşüm geçirdiğini göstermektedir. Örnek olarak pirinçten veya bakırdan yapılmış metal taslar artık banyolarda kullanılmamaktadır bunun yerine otantik mekân dekorasyonlarında ya da hediyelik eşya olarak yeniden kullanımı değerlendirilmektedir. Benzer şekilde, peştamallar plaj giysisi ya da ev tekstili ürünü olarak dekoratif amaçlarla yeniden yorumlanmaktadır. Sanatçılar ve tasarımcılar tarafından ele alınana hamamlarda kullanılan objelerde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle tekstil ürünlerindeki markalaşma ve tasarım süreci hamamlarda kullanılan havlu, peştamal gibi tekstil ürünlerine de yansımıştır. Birçok farklı markanın hamam koleksiyonu adı altında ürün setleri oluşturmuşlardır. Banyo ve bakım ürünlerinin de geçmiş yıllara göre değişmesi ve bu ürünlerin ambalajlanması, bakım ürünlerinin taşındığı kildenlik, sabunluk gibi kapların kaybolmasına yol açmıştır.

Günümüzde sosyal medya ve e-ticaret siteleri, hamam kültürünün popülerleşmesinde ve pazarlanmasında yeni bir olanak yaratmıştır. Geleneksel hamam objeleri, "spa ritüelleri" veya "otantik banyo deneyimi" gibi başlıklarla pazarlanmaktadır. Ayrıca hamamlarda kullanılan seramiklerin yapısı da seramik alanında gelişmelerden etkilenerek çeşitlenmiş, farklı çini ve süslemelere sahip hamamlar yapılmıştır (Resim 15). Genel hamamlarda ise işlevselliğin ön plana çıkması nedeniyle genellikle mermer ağırlıklı ürünlerin kullanıldığı söylenebilir. Özellikle otellerin hamam hizmeti vermesi ile birlikte müşteri memnuniyetini arttırmak amacıyla hamamların yapısal olarak tasarımlarında ve yıkanma süresince kullanılan hamam eşyalarında lüks ürünlerin kullanıldığı da gözlemlenebilmektedir.

Resim 15. Günümüz Hamam Seramikleri Örnekleri

Bu durum, hamam kültürünün, geleneksel bağlamından koparak global bir wellness trendinin parçası olarak yeniden yorumlandığını da göstermektedir. Hamam kültürü, sosyal medya ve turizm etkisi ile popülerleşerek, otantik köklerinden uzaklaşarak farklı bir deneyim olarak yorumlanmaktadır. Bu bağlamda, hamam objelerinin tarihsel dönüşümü, yalnızca biçimsel, işlevsel ve ihtiyaçların değişimi olarak değil; aynı zamanda estetik, kültürel ve ekonomik değişimlerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu dönüşüm, geçmişten günümüze sosyolojik bir değişimi örneklendirirken, tasarım ürünü olarak da kültürel bellek mirasının nasıl yeniden değerlendirilebileceğine dair farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma sonucunda, Türk hamam kültürünün uzun yıllar boyunca gelişmesi ile birlikte sadece temizlenme ve arınma işlevi görmekle kalmayıp, zaman içerisinde sosyal, kültürel ve estetik bir değer oluşturduğu ve bu değerlerin aktarılmasında önemli bir rol oynadığı ortaya konmuştur. Hamamlar, geçmiş yıllarda evlilik öncesi, düğün sonrası, doğum gibi önemli olaylarda aile ve komşu ilişkilerinin geliştirilmesi gibi ritüeller oluşturmuş ve toplumsal hafızada önemli bir yer edinmiştir. Günümüz modern yaşam tarzının etkisiyle işlevsel olarak daha basitleşmiş bir forma evrilmiştir.

Çalışmada, hamam objelerinin el sanatları geleneğiyle üretilen özgün ve estetik ürünlerden, günümüz endüstriyel üretim yöntemleri üretime geçiş sürecinin bu objeler üzerindeki estetik ve kültürel değişim incelenmiştir. Geçmişteki hamam objeleri hem fonksiyonel olarak hem estetik olarak bir sosyal statü sembolü olarak da önem arz ederken, günümüz de bu önem yok olmuştur. Endüstriyel üretime geçiş bu özelliklerin büyük ölçüde kaybolmasına yol açmış, hamamın kültürel mirası üzerinde olumsuz olarak değerlendirilebilecek bir etki yaratmıştır. Bu durum, el sanatlarının ve özgün tasarımın korunmasının hem tarihsel hem de kültürel açıdan önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Günümüz hamamlarında, hamam ritüelleri eğlence ve turizm odaklı olarak kullanımının artması, Türk kültüründeki hamam mirasının modern yaşamla uyum göstermesi açısından

önemli bir gelişmedir. Hamam bohçaları veya geleneksel aksesuarların, modern spa, wellness ve hamam objelerine dönüşümü hem kültürel olarak hem ekonomik olarak sürdürülebilir bir potansiyel ortaya çıkarmıştır. Bu dönüşüm, yerel el sanatlarının korunmasını sağlamasa da geleneksel estetik değerlerin korunması çabasına olanak vermektedir.

Sonuç olarak, Türk hamam kültürü, köklü ve önemli tarihi ve işlevsel olarak önemi ile geçmişten günümüze gelen değerli bir kültürel varlıktır. Günümüzde endüstriyel üretimin ve modern yaşamın baskısına rağmen, hamam kültürünün simgesel boyutu ve ritüel değerlerinin var olması; yerel el sanat ürünlerinin, estetik değerlerinin ve Türk hamam kültürünün yarattığı toplumsal hafızanın gelecek nesillere aktarılması açısından kritik bir önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Akın, B. (2018). Kültürel Bellek Ve Müzik. *Eurasian Journal of Music and Dance*, 13, 101–117. <https://doi.org/10.31722/konservatuvardergisi.496835>
- Ayhan, G. (2014). Muğla Müzesi'ndeki Mimari Tasvirli Gülabdan. *Journal of Turkish Studies*, 9, 61. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.7453>
- Başa, B. A. (2009). Türk Hamam Kültürünün Spa & Wellness Mekânlarının Tasarımına Etkileri. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken Journal of World of Turks*, 1(1).
- Bozok, D. (2005). Türk Hamami ve Geleneklerinin Turizmde Uygulanışı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(13), 62–86.
- Deniz, T., ve Kocakaya, E. (2020). Kültürel Miras Kapsamında Safranbolu'da Geleneksel Hamam Kültürü. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 3–24.
- Erdem, Sargon. (1992). "Buhurdan", TDV İslam Ansiklopedisi, C.6, 384
- Geyik Karpuz, G., ve Duran, A. (2019). Erzurum Müzesinde Bulunan Melek Figürlü İki Gümüş Buhurdan. *Journal of Turkish Research Institute*, 66, 435–452. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat4162>
- Gökbel, F. M. (2019), Hamam Kültürü ve Seramik Yansımaları. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 43, 57–68. <https://doi.org/10.32547/ataunigsed.547881>
- Günümüz Gelin Hamamı Konseptleri. (2025, Mayıs 10). *Gelin Hamamı*. <https://www.kulliyehamam.com/hizmet/gelin-hamami>
- Günümüz Gelin Hamamı Konseptleri. (2025, Mayıs 10). *Gelin Hamamı Lidya Park Termal Otel*. <https://www.lidyaparktermalotel.com.tr/otel-hizmetlerimiz/gelin-hamami/>
- Günümüz Hamam Seramikleri Örnekleri. (2025, Mayıs 10). *Havuzlarınızı Okyanusa Dönüştürün*. [https://www.fayansart.com/fayans-art-kullanım-alanlari/havuz-hamam-spa-fayanslari/#iLightbox\[dfbe889e0163095a3bd\]/0](https://www.fayansart.com/fayans-art-kullanım-alanlari/havuz-hamam-spa-fayanslari/#iLightbox[dfbe889e0163095a3bd]/0)

- Günümüz Hamam Seramikleri Örnekleri. (2025, Mayıs 10). *Hamam Çinileri*.
<https://www.lidyaparktermalotel.com.tr/otel-hizmetlerimiz/gelin-hamami/>
- Günümüz Hamam Peştamalları (2025, Mayıs 10) https://www.oteldukkani.com/sezlong-plaj-havlusu/378-hamam-pestemali.html?srsId=AfmBOopj8ZDPgTLEF_JJiNml4PUko-uMAD-MX2LNs5huY8QzyyO8kNCG
- Hamam Havlu Takımına Bir Örnek. (2025, Ağustos 20) <https://www.karaca-home.com/urun/karaca-home-cozy-bath--100-pamuk-4-parca-hamam-seti-mavi-pudra>
- Hussein Chalayan Tasarımlı Havlu Takımı. (2025, Mayıs 10). *Çinili Hamam Zeyrek*.
<https://shop.zeyreckinilihamam.com/products/banyo-havlusu>
- İbrik Örnekleri. (2025, Ağustos 20) <https://www.pasabahcemagazalari.com/firuze-sedefli-ibrik-p-000000000010015857/>
- İbrik Örnekleri. (2025, Ağustos 20) <https://kutahyaporselen.com/kutahya-porselen-el-yapimi-surahi-takimi-no-6>
- Kalyoncu, H. (2021). Türk Hamam Kültüründe Metal Objeler Ve Objelerin Form Ve Bezeme Özellikleri. *Akademik Hassasiyetler*, 8(16), 397–427.
- Kasapoğlu Akyol, P. (2020). “Suyla Arınma”dan Modern Zamanların “Gelin Hamamı”na: Tarihi Karacabey Hamamı’nda Gelin Hamamı. *Folklor/Edebiyat*, 26(103), 691–706.
<https://doi.org/10.22559/folklor.1205>
- Köprülü, Ö. (2002). *Mimarlık tarihimizde önemli yer tutan halk hamam ve kaplıcalarının Bursa’da bulunan örneklerin incelenmesi*. I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı.
- Mete, F., ve Şerbetçi, M. (2023). Özel Zamanların Şahidi Kültür Kokan Mekanlar: Antep’in Hamamları. *Journal of History School*, LXIII, 868–891.
<https://doi.org/10.29228/joh.64664>
- Özgen, Ö. (2016). Kültürel Miras Kapsamında “Türk Hamamı” Üzerine Bir İnceleme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 42, 111–138.
- Sami, K. (2017). Halk Kültürü Bağlamında Hamam (Lar)In Toplumsal Ve Mekânsal Dönüşümleri, Diyarbakir Tarihi “Suriçi” Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(64-Ek Sayı), 1531–1546. <https://doi.org/10.17755/esosder.311039>
- Tali, G. (2023). Hamam Kültürü. *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, 70, 3338–3347. <https://doi.org/10.29228/smryj.69100>
- Taş, H. (2017). Kaybolmakta Olan Bğr Maddg Kültür Geleneğg: Bursa’da Takunyacılık. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 6(4).

- Yaman, T. C. (2010). *Türk Hamamının Mekansal Kurgusu İstanbul Hamamları*. (Tez no. 276817) [Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yılmaz, B. (2013). Türk Hamam Kültüründe Peştamalin Yeri ve Teknik Özelliklerinin Günümüz Şartlarına Uyarlanması, *Akdeniz Sanat*, 6(12).
- Yılmaz, M. E., Çüçen, H. F. ve Tanrıveren, F. M. (2021). *Türk Hamam Mimarisi ve Beypazarı Rüstem Paşa Hamamı (Turkish Hammam Architecture and Beypazarı Rüstem Pasha Hammam)*. Gelin Kinan Kutlu Olsun: Türk Hamam Müzesi Koleksiyonu, Ürün Yayınları.
- Yılmazkaya, O. (2005). *Türk Hamamı İstanbul Hamamları Rehberi*. Çitlembik.
- II. Bayezid Türk Hamam Kültürü Müzesinde Sergilenen Hamam Objeleri. (2025, Mayıs 10). *İstanbul'un İkinci Büyük Hamamı: II. Bayezid Hamamı*. <https://www.istanbul.edu.tr/tr/haber/istanbulun-ikinci-buyuk-hamami-ii-bayezid-hamami-4A00540034005F00570031007300560064007800500039007900700046006200610041004F003200370077003200>